

De Koekerèl

Ik heb 'nne koekerèl zien draoie op 't rëndje van de geut

Wat draait daar? Het dialectwoord *koekerèl* wordt in het dialect van 's-Hertogenbosch voor de drijfrol gezegd. De regel bovenaan deze paragraaf komt uit een liedje dat werd opgetekend in het *Bosch' Woordenboek*:¹

Ik heb 'nne koekerèl zien draoie op 't rëndje van de geut, Wè hadde we 'n leut (bis)

Het woordenboek geeft ook een nep-Franse versie:

J'ai 'nne koekerèl vue draoie sur le rëndje de la geut Nous avons de leut (bis)

Het bedoelde voorwerp is dus een drijf- of draaitol, een tol die met een zweepje wordt voortgedreven. Het is niet gek dat het dialectwoord uit gebruik is geraakt, want het ding dat er mee wordt aangeduid raakt ook uit gebruik. Welk kind speelt er nog met een drijfrol? *Koekerèl* is een Bosch woord, maar het komt ook buiten de stad voor, en wel in dialecten die we als het meest verwant aan het Bosch beschouwen, de Maaslandse dialecten (die zijn dus meer verwant aan het Bosch dan de Noord-Meierijse dialecten ten zuiden van de stad of de Midden-Brabantse dialecten ten westen van de stad). In de aflevering over feest en vermaak van het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*,² waarin ook de kinderspelen zijn opgenomen, wordt *koekerèl* voor drijfrol gegeven voor 's-Hertogenbosch, Engelen, Hintham, Empel, Rosmalen, Nuland en Haren (bij Oss) en blijkens het citaat hieronder komt het

ook voor ten noorden van de Maas in de Bommelerwaard. In het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (*WNT*) is het woord onder 'kokkerel' opgenomen: 'In de Bommelerwaard (v. d. WATER), het Oosten van N.-Brab. (zie b. v. *Nav.* 29, 237), Limb. (*Arch. v. Ned. Taalk.* 3, 363; SCHUERM.; *O. Volkst.* 2, 221; HOU-BEN) en de aangrenzende streek van het Rijnland (*Rhein. Wtb.*): drijfrol. Deze bet. berust op de gelijkheid in vorm met een slakkenhuis.' De *koekerèl* wordt dus zo genoemd naar de vorm van de tol die met een slakkenhuis vergeleken is. Volgens dat *WNT* is de primaire betekenis van *kokkerel* 'slak' en is de drijfrol-betekenis daarvan afgeleid. De zestiende-eeuwse woordenaar Kiliaen wil het afleiden uit het Spaanse *cacarol*, maar deze vorm bestaat niet, wel Spaans (en ook Waals) *caracol*, dat in Vlaams-Brabantse dialecten tot *karakol* 'slakkenhuis, huisjesslak' leidde. *Kokkerel* en *koekerel* zullen volgens het *WNT* echter eerder uit de Oudfranse woorden *coquerille*, *caquerolle*, *coquereulle*, 'schelp, slak' zijn overgenomen.³

Een koekerèl is de koning en heet pesulder

In het spel *joete* worden de tollers, de *koekerèlle*, op een rijtje tegen de muur gezet en het is de bedoeling die dan om te gooien. Een van de tollers is de koning en die noemt men dan de *pesulder*.⁴ Wat er zo ongeveer mee bedoeld wordt, maakt het *Bosch' Woordenboek* wel duidelijk, maar waar dit woord vandaan komt, is een raadsel. Opmerkelijk is een andere ingang in het *Bosch' Woordenboek*, *persulder*, een man die tegen betaling iemand gezelschap hield. Dat is

Pieter Bruegel (1525/1530 – 1569) schilderde in 1560 zijn 'Kinderspelen'. Het schilderij hangt in het Kunsthistorisches Museum in Wenen. Op het afgebeelde gedeelte tollende kinderen.

opmerkelijk omdat in andere woordenboeken beide termen niet terug te vinden zijn. Of beide woorden aan elkaar verwant zijn is niet zeker, maar dat zou best kunnen. Juist voor een 's' wordt de 'r' gemakkelijk weggelaten, dus *persulder* wel of niet met de 'r' voor de 's' uitspreken maakt niet veel verschil. Onder *persulder* 'gezelschapshouder' geeft het *Bosch' Woordenboek* de relatie met het Franse *pas*

seul (niet alleen) als mogelijke herkomst. Ik heb geen bevestiging van deze suggestie van de herkomst kunnen vinden.

Haskies speule

Haskies speule is verstoppertje spelen in het dialect van 's-Hertogenbosch. Net als bij de termen rondom het tollen zal ook deze benaming wel niet meer in gebruik zijn (hoewel verstoppertje als spel populair is gebleven). Het woord *haskies* is net als *koekerèl* en *pesulder* een weinig doorzichtig woord uit de kindertaal. Vermoedelijk sluit het aan bij *hes*, dat we terugvinden bij Van Gompel in *hessegeven*,⁵ een soort van 'overloper' met verlossen' ofwel 'schipper mag ik overvaren' in Reusel. Het wordt daar voorzichtig in verband gebracht met een oud Kempenlands woord *hes* 'kat'. Dat woord is

Een veertiende-eeuwse tol met een tinnen punt, in Den Bosch gevonden door de archeologen van de BAM. (Afgebeeld in Tentoonstellings-catalogus Noordbrabants Museum: 'Kinderen van alle tijden. Kindercultuur in de Nederlanden vanaf de middeleeuwen tot heden')

nog bewaard in *Van spuil komt heskesspuil* (uit spelenderwijze stoeien groeit vaak werkelijk gemeente ruzie) en in het volgende versje:⁶

Heskepuize

Gij zult muize

Gij zult zitten onder den trap

Gij hebt ons klein kiendje gebeten

Toen 't op 'n stoeltje zat

Heskepuize is een tautologische samenstelling. Beide woorddelen betekenen 'kat' maar werden niet meer zo begrepen. *Puize* is een regelmatige ontwikkeling uit *poeze/poes*, die in onze taal niet overleefd heeft, waarschijnlijk doordat het woord een mensnabij dier aanduidt en daardoor grote emotionele lading draagt. Zo hebben *muil* en *snuut* ook emotioneel geladen verwanten in *moel* en *snoet*.

In namen voor 'krijgertje' of 'tikertje' komen woorden voor die wel wat doen denken aan *haskies*: *he(t)ske* wordt meestal gebruikt in combinatie met een ander woord, bijv. *hetske doen*, *geven*, *spelen*, *jagen* of *hetske tak*. Het woord is verwant aan het minder gekende werkwoord *hetsen*, dat volgens het WNT is afgeleid van een tussenwerpsel (*his!*) waarmee men dieren opjaagt.⁷ *Hetsen* en *hitsen* zijn oude woorden om dieren te verjagen (of aan te sporen, in geval van bijvoorbeeld een waakhond). Het is niet zeker of het woord ook verwant is aan *hes* 'kat', van het zojuist genoemde *heskesspuil*, maar het zou natuurlijk niet vreemd zijn om de naam van de kat te noemen in een woord om honden op te hitsen.

De woordenschat rondom het kinderspel is een boeiend domein. De herkomst van de woorden is vaak moeilijk te verklaren en de woorden kennen vaak een klein verspreidingsgebied. Termen als *koekerèl*, *pesulder* en *haskies* werden

Verstoppertje ... (Op: www.salto.be)

rechtstreeks uit de kindertaal overgenomen, en leven voort in de herinnering van volwassenen. Die kindertaal bevat in de benamingen rondom het spel een breed scala aan speelse creatieve woordvormen die we als melioratief (i.e. een positieve waardering uitdrukking) mogen beschouwen. Het meest creatieve, ongeremde taalgebruik vinden we bij jonge kinderen en dat zien we terug in de benamingen rond het kinderspel.

Noten

- 1 Lex Reelick, Cor Swanenberg, Erwin Verzanvoort en Michel Wouters, *Bosch' woordenboek* ('s-Hertogenbosch 1993), p. 81-82.
- 2 Griet Coupé, *Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Deel III, afl. 3.2 Feest en vermaak* (Assen 2004), p. 79-82.
- 3 WNT, *Woordenboek der Nederlandsche taal* ('s-Gravenhage/Leiden 1882-1998), i.v. kokkerel.
- 4 Lex Reelick, Cor Swanenberg, Erwin Verzanvoort en Michel Wouters, *Bosch' woordenboek* ('s-Hertogenbosch 1993), p. III.
- 5 Wim van Gompel, *Reusels Woordenboek I De Mens* (Reusel 2002), p. 386.
- 6 A.P. de Bont, *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taal dl. 4: Bestiarium* ('s-Hertogenbosch 2005), p. 22.
- 7 WNT ('s-Gravenhage/Leiden 1882-1998), i.v. hetsen.